

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Gárdonyi Géza botanikai hagyatéka.*

A növénytan akár fűvészkedés, akár kertészkedés formájában régtől fogva kedvelt szórakozása és időtöltése volt a legkülönbözőbb foglalkozású, gondolkozású és hajlamú embereknek. Nemcsak a botanika története, hanem a kultúrhistoria is számtalan példát sorol fel: államférfiak, főpapok, írók szeretettel gyűjtötték a virágokat, ápolták kertjük csemetéit, melegházuk palántáit. Néha pihenésből, néha kedvtelésből, néha tudásvágyból foglalkoztak a scientia amabilisszel. Nem egy e műkedvelő botanikusok közül idővel neves szakemberré lett.

A magyar irodalomnak néhány évvel ezelőtt elhunyt nagy alakja, Gárdonyi Géza, minden iránt érdeklődő, szemlélődő, mélyen gondolkozó lélek volt. Érthető tehát, hogy kedvelte a botanikát.

Nincs ebben semmi csodálni való. Hiszen költő és tudós sokban megegyezik: mindkettőt örök vágy, örök sóvárgás vonja az Absolutum után. Mindkettő abban különbözik a hétköznapi emberétől, hogy a világ ismert jelenségei és tüneményei benne mélyebben tükröződnek, rejtelmeseznek titokzatosoknak látszanak: más a problémalátásuk. (*Kornis*: Bevezetés a tud. gondolkodásba.)

Am a probléma megoldásában útjaik szétválnak. A szaktudós tudományának megalapozott s bevált módszereivel, lépésről-lépésre haladva, logikus rendszerességgel közeledik kérdésének kibogozásához. A költő intuíciójával, a sötétben hirtelen felvillanó szellemi lángcsóvával világít rá a titokzatosra.

Gárdonyi a botanikus, elsősorban költő volt. Sok problémát látott meg az élők világában, amit talán a szaktudós nem vett volna észre. Az élet csodái érdekelték, izgatták, foglalkoztatták hatalmas fantáziáját. Néha merész ötlettel gondolt a megoldásra, de néha megpróbálkozott a módszeres kutatással is.

Nagy dolgozószobáját, köröskörül hatalmas könyvvezekrények övezik. A különböző tárgyú, nyelvű és alakú rengeteg könyv közt szép számmal láttam biológiai és egyéb természettudományi könyveket. E művek nagy része népszerűsítő. Vannak azonban szigorúan szakmunkák is. Mindezen írásokat gyakran forgatta, azonban az utóbbiakhoz nem volt meg a szükséges szakemberi előképzettsége.

Igy egészen természetesnek kell találnunk, hogy az autodidakszis néha elárulja magát írásaiban. Am ez könnyen érthető és magyarázható. Egyrészt: mert nem akart ő önálló kutató és felfedező lenni s nagy szellemét rendszerint egy-egy hirtelen felmerülő tudomány-részecske foglalkoztatta. A tudomány a maga pontosan kiépített tárgy és gondolatépületének zárt rendszerével

* Az egri Gárdonyi Társaság pályázatán jutalommal elfogadott pályamű.

előtte sablonosnak, ridegnek, éettelemnek látszott. Määrészt: mert bár vizsgálódásaiban és szímlélődéseiben érintett több problémát, a módszer, mellyel ezeknek megoldásához lát, a költő fantáziájának uralma alatt áll. Ennek kedves példját adja a kerekcs féregről szóló kis novellájában. Mikor mikroszkópja alatt meglátja a Rotifert, megőrül, hogy új lényt fedezett fel. Félrecsaponi a kalapom, s úgy állok a Természettudományi Társaság elé, mint felfedező; mondja (*Mai csodák*). Mikor aztán Daday Jenőnek könyvét, (*A magyarországi tavak halainak természetes tápláléka*) felüti és rájön, hogy e kiváló szerző 400 kerekcs féregfajt ír le, elálmélkodik s mély elismeréssel hajlik meg a magyar tudósok munkája előtt.

Nyugodtan merem állítani, hogy az élőlények közül legjobban a növényeket szerette. Az emberektől régen visszavonult. Az állatokat is bizonyára nagyon kedvelte, hiszen a tyúkokról és kutyákról írt feljegyzései sok állatpsychológus érdeklődésére számíthatnak. De mióta átlopoztam herbáriumának immár sárguló íveit, szamba vettem kis kertjének fáit, cserjéit és virágait, összegyűjtöttem örök értékű írásaiból azon részeket, hol a növényvilággal foglalkozik, azóta úgy érzem, hogy legtöbbet a virágokban gyönyörködött.

I. Herbárium.

Egyik könyvtárszékény alsó fiókjában őrzik Gárdonyi fiai a nagy író növénygyűjteményét. Mély megilletődéssel tettem le e vékonyka herbáriumot a tintafoltos íróasztalra, melynek kiszáradt kalamárisa mellett a költő gazdátlanul maradt tolla hevert. Az a toll, mely a dicsőséges magyar mult, a hagyományokat megőrző, józan erkölcsű nép s a magyar polgári életnek oly sok töről metszett alakját örökítette meg.

A herbárium a szokott, iskolákban használt növénygyűjtemény tábláiból és íveiből áll. Külsején lapidáris betűkkel: Dr. Mágocsy Dietz Sándor budapesti VI. ker. áll. főreáliskolai tanár utasítása nyomán összcállította Medvei Zsigmond.

Csak az első kilenc lap tartalmaz növényt. Ideiktatom őket sorrendben Gárdonyi jegyzeteivel együtt.

1. *Rezeda*. 1895. szept. 21. Szabolcska kertjéből.
2. Meghatározatlan. (Juhar.) 1895. május 6. Istenhegy.
3. Meghatározatlan. (Rózsalevél.) 1895. Visegrádi várból.
4. Meghatározatlan. (Cser és Bióta.) *Guyon Richard sírjáról*. *Scutari* 1899. május.
5. *Babér a konstantinápolyi Jedikulából*. 1899. május.
6. Meghatározatlan. (Fészkes virág.) *Pompéji romjai között, a Nagyszinkör szélén*. 1902. ápr.
7. Meghatározatlan. (Pillangós virág.) *A Vezuv alsó részén*. 1902. ápr.
8. Meghatározatlan. (Szarvaskerep.) *Petőfi állítólagos sírjáról, mikor még a sír be volt süppedve s egy korhadt oszlop jelezte csupán*. (Dátum nélkül)
9. *Fűszálak a Colosseum színteréről, ahol a raddállatok keresztényeket téptek széjjel*. 1900. szept.

Amint e felsorolásból látható, a herbárium nem botanikai, hanem inkább történelmi és irodalomtörténelmi érdekesség. Elárulja, hogy Gárdonyi utazáskor a nevezetesebb helyekről emlékül hozott magával növényeket s ezeket gondosan leprézelte és szárította.

Érdekes, hogy a növények kivétel nélkül jó állapotban vannak, bizonyítékul annak, hogy Gárdonyi ügyesen és óvatosan preparálta növényeit. Ilyen, inkább érzelmi tudományos célt szolgálván a kis gyűjtemény, nem esodálkozhatunk azon, hogy nem törekedett az egyes növényeknek minden részét begyűjteni s legtöbb csak egy ág, levél, esetleg virágos ágat tartalmaz.

Ugyancsak egyik könyvtárszekrényben vannak biológiai eszközei is. Nevezetesen egy ismeretlen gyárból származó, kezdetleges mintájú mikroszkóp, melynek sem makro-, sem mikrométer-esavarja nincs, hanem a tubus kézi erővel emelhető és sülyeszíthető. Van hozzá egy 3. számú oculár s egy ugyanily számú objektív lencse. Az író fia, Gárdonyi Sándor állítása szerint atyja valamikor Lendl Adolftól kapta, mivel baráti összeköttetésben állt. Tőle való az előszobaszekrényén levő hatalmas ragadozó madár. Ugyancsak tőle kapott Gárdonyi gyökereket is, melyeknek életét sokáig érdeklődéssel figyelte. Többször fordult Lendlhez szakszerű kérdésekkel is.

A másik szerszáma egy Reichert gyártmányú, preparáló nagyító-készülék, három lencsével.

Hogy ezen eszközökkel Gárdonyi néha szórakozásképen dolgoztatott, bizonyítja a kerekese féregről írt s fentebb említett kis rajza.

II. Kertje.

Sokan megírták már, legszebben Rákosi Viktor, annak történetét, hogy mikép telepedett le Gárdonyi Egerben. A város végén, a Hóhéraparton, hol valamikor a hagyomány szerint akasztófák álltak, megvette a legszélső parasztházat s azt átalakította. Az első helyiségből hálószobát csinált, a hátsóból pedig mennyezetvilágítású dolgozót. A magasan fekvő ház ablakaiból látta az egri várat, s ezen túl a Hajduhegy mögött a Mátra ködbe vesző, lapos kalapját, jobbról pedig a felnémeti völgy mögött a Bükknek tölgyekkel, bükkökkel borított tompa kúpjait.

Később a város, a ház előtti térből egy darabot ajándékozott az írónak, hogy nyugalma ne zavariják az ablaka alatt nótázó legények. Így a ház messzebb esván az úttól előtte kis kertet kerített el vasráccsal. A telek emelkedő s hátával egy dombra támaszkodik. A porta elején, a bejárat mellett, másik ház lapul meg a hatalmas fenyők árnyékában. Itt laknak Gárdonyi fiai.

A nagy író az egész udvart gyepvel vetette be, kopár területet nem hagvott háza körül. A gyalogutak betonból vannak ötve, sok helyütt virágokkal szegélyezve. A domboldalon gyümölcsfák. Egyebütt díszbokrok és cserjék.

A kert növényei közt 43 fajt találtam:

Ha tudjuk, hogy a kert milyen kiesiny, s mégis ennyi növény él benne, bizonyossá válik, hogy Gárdonyi nagyon szerette a növényeket s az volt a törekvése, hogy minél többet lásson maga körül. Némelyikkel sokat próbált, többször átültette, kereste neki a megfelelő fény- és talajviszonyokat. Talán éppen a gránátalma cserélt háromszor is helyet s mégsem hozott virágokat egyszer sem Gárdonyinak.

A 43 faj közül néhány ritka és érdekes növény. Ezeket Gárdonyi ismert kertészetekből szerezte be. Könyvtárában sok kerti árjegyzék maradt. Rózsáit maga szemezte. Utazásából nemcsak szárított növényeket, hanem magvakat és töveket is hozott. Állítólag a vörös lilium hagymája Törökország-ból ily módon jutott Gárdonyi kertjébe.

III. Írásai.

Gárdonyi Géza művei közt alig van olyan, amelyben növénytani vonatkozásokat ne találunk. E helyeken természetesen nemcsak említést tesz egy-egy növényről, amint ez gyakori tájképeinek megrajzolásában; nem is hasonlóképpen szerepelteti a növényeket, mint sok versében, hanem szemléli, boncolja, sőt néhol tudományosan megfigyeli.

Gárdonyi eddig megjelent művei nagyjában 250 növényről tesznek említést. Ezen szám természetesen nem ugyanannyi speciust jelent, mert bár néhol pontosan jelzi a fajt, sok esetben csak genus, vagy familiát említ.

A szövettani, fiziológiai vagy ökológiai viszonyokra több helyen tesz célzást. Így pl. „A hegyen álló fának már növendék korában erősödik a dereka“ (Az én falum) vagy: „a nap olyan erősen süt, hogy a gólyaorrú fű megkunkorodik, mint a dugóhúzó“ (u. o.), „a lánvirág tavasszal a kapubálvány tetején jelenik meg, a szél fujta oda“ (Két menyasszony), „a bakszakál... csak reggel szokott nyitni. De essőre hajló időben délután is.“ (Ábel és Eszter.) — Itt kell megemlíteni a Napraforgó című rajzát is (Mai esodák) amelyben azon töpreng, hogy mi lehet a napraforgót, miért nem követi pontosan a nap járását? Ebben mutatja be azt is, hogy mennyire érdekli egy-egy élettani probléma. Még a munkákat is felsorolja, melyekben a rejtély nyitját keresi.

Bármint kedveli Flórát, magát a tudományos botanikát s a szaktudósokat egy helyütt bizony lekicsinyli. „Ismeri őket (a virágokat) mindenki, csak a tudósok nem. A tudósok csak azt szívetik, amit egymásnak únak, beszélnek. Oh, szobaszagú tudomány! A tudósok csak számokat tudnak meg nevetek, meg külső és belső részeket. Az igaz, hogy ilyesmit aztán tudnak sokat... A világon csak az a kevés gyönyörködteti az embert, amit a tudósok még szét nem magyaráztak... a virág az Isten legszebb teremtmése.“ (Mai esodák: Virágok világa.)

Itt vallja meg, hogy őt a növény lelke érdekli. A gyöngyvirágban az angyali alázatosság, a vadrózsában a részvét, a tulipánban a vidámság megtestesülését látja. Minden növény él, érez, szenved, könnyezik és örül Gárdonyi felfogásában... „a fa is lélekláz és érzés van benne. A virágzó barackfáim is lélekláz, érzék, sóhajtanak, remegnek, mintha tudnák, hogy pon-pájuk szép“. — „Az ágak meg levelek érintik, takarják, nézik egymást. A virágok ide-oda fordítják fejüket, hajladoznak, mint a susogó lányok. Egy lilaszínű, bájos mákvirág, mintha valamit keresne a földön. Egy lilium. mintha a szilvafára nézne. És a borsóvirágok erre arra hunyorgó, mosolygó szemek.“ — „Este a fák úgy állanak, mintha értelem és akarat szállta volna meg őket. Rejtelmesekek és titkolódzóak. Néha mozdulatlanul állanak, mintha várnának valakit. A lombjaikat kiterjesztik. Az ember hallja, hogy susognak. Mit susognak? Nem érti senki.“ (Az én falum.)

Írásaiból azt kell következtetnünk, hogy legkedvesebb neki a gyöngyvirág, lilium és tulipán. A gyöngyvirágot megkapóan éneklé meg az *Útrakészülődés* című versében a lilium hatalmas történeti regényén, az *Isten rajjain* vonul végig, mint Szt. Margit ártatlanságának szimbóluma. A tulipán pedig *Az én falum* egyik poétikus rajzának alapmotívuma. De ezeken kívül még sok helyen szerepel mindegyik.

Kétségtelen, hogy Gárdonyi azok közé tartozott, akinek szaglási esztétikájuk igen fejlett. Kiderül ez az *Útrakészülődés*-ből. Az illat roppant erő-

sen hat rá. A virág lelke az illat, mondja. Az ibolyákról ezt írja: „lelketek valami ismeretlen világba mámorít, mely nem hasonlít sem a keresztény, sem a pogány túlvilághoz. (*Mai csodák*: Ibolya.)

Mint említettem s a bemutatott részletekből nyilvánvaló, sokszor megismerési és embereisíti a virágokat. Ez az eljárása egyrészt gyökerezhet a magyar faj sajátos pszichéjében, mely mindenütt magához hasonló élet lát, másrészt a keleti bölcseletben. névszerint a buddhizmusban, melynek tanulmányozása Gárdonyinak állandó foglalkozása volt. E színes és érdekes filozófia hatása sok írásában nyilvánvaló.

Dolgozatom előbbi részében beszámoltam Gárdonyi kertészkedéséről. Munkáimban is sokszor találkozunk e térről vett gondolatokkal. *Az Isten rabjai*-nak egyik hőse, *Jancsi*, kertészfiú s apjától érdekes kertészeti tanácsokat kap örökségül: milyen földet szeretnek a különböző virágok, mért nem szabad berkenyefát ültetni stb. Saját tapasztalatait az *Ipomeáról* írt kis rajzban közli (*Mai csodák*). Itt büszkeséget érez kertészete sikerei fölött.

Kertészkedése nem nyilvánul a fák agyonnyírásában, virágok leszedésében s vázában való elsorvasztásukban. A növényt a természetes helyén s eredeti formájában kedveli. Nem szereti a nyesett fákat s a pontosan kaszált pázsitot.

Külön meg kell emlékeznünk arról is, hogy írónk sok növénynek népies elnevezését említi fel. Így beszél a *cicamacajáról* (*kecskefűz*), a *vasfű*, vagy *lakatnyító fűről* (*Verbéna*), a *temondádjűről* (*csucsor*), *föld füstjűről* (*Fumaria*), *Boldogasszony hajjáról* (*Aranka*), *szarvasgyökérről* (*ezerjűfű*).

Ismeretes, hogy Gárdonyinak sajátos és erősen egyéni ortográfiai meggyőződése volt, amelytől az Akadémia szabályai sem térítették el (esső, Karácson stb.). Ezen szokását megtartotta a növénynevek kiírásában is. Az idegen neveket pedig mindig magyaros fonetikával írja, néha tévesen is: matiolusz, hesperusz, deucia, glokszinia, filadelfusz stb.

Gárdonyi kezéből korán hullt ki a toll. Árván maradt hatalmas íróasztala, pipatőriuma, virágos kertje. Ő maga ott alussza örök álmát az egri vár fokán, a Bebek-bástyán, honnét a magyar rónaság végtelenbe vesző síkja tárul ki a szemlélő előtt. Méltó helye van, az egri vár hősi époszának megírójához méltó.

Sírhát gyakran borítja el a koszorúk és virágok tömege. Életében „lát-hatatlan embernek“ hívták, mert lakóhelyén kevesen látták s még kevesebben voltak, akik barátságával dicsekedhettek. Most mindenki elzarándokol sírhátához, aki csak Dobó városában megfordul. Nyugvóhelyét, egyszerűségéhez illő hatalmas, tölgyfából ácsolt kereszt jelzi s talán nemcsak díszes mauzóleum fog föléje borulni. Pedig ő maga sokkal egyszerűbbnek képzelte sírhátát: „Ha meghalok, azt szeretném, ha egy jegenyefát ültetnének a síromra. Nekem kedves az a gondolat, hogy egykor jegenyefa leszek s állok, mint éltem: magányosan, hallgató lombokkal, folyton az eget nézve: nappal a felhőket éjjel a holdat, csillagokat“.

Bárány László.

Ismeretlen érdekességek Kazinczyról.

Kazinczy Ferenc pályafutása oly mély nyomot hagyó, egyénisége oly vonzó, élete oly érdekes, hogy szinte minden írónak jut egy-egy szál virág az ő tavaszának pompájából. Én is találtam néhány érdekességet, meentsük meg az emlékezetnek.

1. *Kazinczy diákbecsülete.* Molnár Antal, aki az abaújmezei Aszalón volt református lelkész, jegyzi fel a naplójába: Kazinczy Ferenc beszélé nekem 1824-ben, midőn karácson szombatján ezen előttem öökre felejthetetlen szép napot nála valek szerencsés elöltteni.

— Egykor Vay József, a pataki kollégium főkurátora, mondá nekem: „Öcsém uram, ugyan mit tevők legyünk, hogy a pataki diákok excessusait, kihágásait korlátozhatassuk?“ — Szerezzünk a deákoknak örömet — „Hogy érti ezt öcsém uram?“ kérdé Vay. — Úgy — viszonzá Kazinczy — hogy esz közöljük azt, hogy a professzorok vonják s bocsássák közelebb magokhoz az ifjakat s a leckék óráin kívül is társalognának velök, mindjárt ritkulni fognak a kihágások. Engemet, mondá folytatólag Kazinczy, filozófus tanítvány koromban Szentgyörgyi sokszor meghívott házához, kivitt a mezőre, szőlő-hegyre sétálni s nyájasan kiereszkedve beszélgetett velem; ilyenkor tőle mindig igen sokat s majánem többet tanultam, mint a különben igen tudós és épületes leckén. *Ennélfogva én a világ minden kincseért sem mentem volna kóborolni éjjel, vagy korcsmázni vagy bálozni, attól tartva, hogy e nagy ember bizalmát és barátságát elveszttem.*“

Ez a méltán dicsért tanár *Szentgyörgyi Istrán*. Műve: Theologiai naturalis in usum auditorum suorum edita. Posonii. 1784. — sokáig használt tan-könyv volt.

2. *Kazinczy lova.* A zemplé vármegyei levéltár leghátsó szobájában. Sátoraljaújhelyben, ma is az a berendezés látható, amely Kazinczy szolgálata idején volt ott. Sőt a kegyelet azonmódon hagyta az egyes tárgyakat, ahogy Kazinczy hagyta, mikor utoljára volt hivatalában. Egy fiók nyitva, egy könyv kitarva, egy aktarcsomó a másikon keresztül vetve... S ott a *Kazinczy lova*. Mi ez? Egy lépcső-állvány 4—5 fokkal. A kistermetű Kazinczy ezen kapaszkodott fel a magasabb polcra, ha fentről akart valami kötetet leemelni. Egyik jegyzetében tréfásan ő maga nevezi — *lovának*.

3. *Kazinczy nyelv-tanulási módszere.* Kazinczynak az újhelyi levéltárban talált jegyzetei közt — mint Dongó Gyárfás Géza főlevéltáros beszéli — van egy rendkívül érdekes szójegyzék, bizonyítására annak, hogy miképen lehet idegen nyelvet a Kazinczy módszere szerint hamar és biztosan elsajátítani. Az eljárás kulcsa abban van, hogy egy ismert magyar fogalom névéhez köti a hasonló hangzású latin szót. Például: aki tudja ezt a magyar szót: *pillanat*, tud vele egy latin mondatot, úgy mint *pila nat*, ami azt jelenti: *a kalap úszik*. És így tovább. Ezt a módszert Kazinczy Sárospatakon tanulta egy tanárától.

4. *Kazinczy borháza Mádon.* Kevesen tudják, hogy Kazinczynak szőlője volt Mádon, az úgynevezett Szemere-hegy tájékán. A borháza ma is fennáll, igaz, hogy nagyon dűledező állapotban van. Ennek a borháznak pedig az az érdekessége, hogy a fala ki volt festve, sikerült szüreti jeleneteket ábrázoló képekkel. Az egyik képnek például az a tárgya, hogy a nemes magyar

úr ül az asztalánál, szüreties hangulatban pipázik. Alázatosan somfordál be a lengyel zsidó és egy zacskó aranyat nyújt át a bor árában a szőlő urának. — A képek csaknem teljesen tönkre mentek. A Kazinczy hajdani borháza Patay Simon czezei földbirtokos tulajdona.

Zemplén vármegye most készül megfesteni az újhelyi Kazinczy Kör kérelmére, a vármegyeház díszterme számára Kazinczy képmását. Hadd őrizze képét lelkünkben ez a pár fenti derűs vonás is! *Hegyaljai Kiss Géza.*

Mikor jelent meg az *Életnek kútfeje* című könyv brassói kiadása?

A Honterus alapította brassói könyvsajtó egyetlen magyarnyeivű termékét a *Fons vitae, az életnek kútfeje* című épületes könyv, melynek egyetlen címlaptalan példányát a British Museum őrzi, ahová *Nagy István* könyvtárából került. Az értékes unikumot Szabó Károly ismertette a *Magy. Könyvszemle* 1880. évfolyamában.¹ A töredekiesen fennmaradt ajánlásban melynek keltezése „Coronae 1. Septemb.“ a könyvnyomtató, „Felsegednec es Nagiasa. alazotos hive Zebeni Nires Ianos,“ többek között így szól: „az könyvekket Felseged és Nagysagod neve alatt akartam ki böchatani, mert neki Fe: és Nagy: nagy remensegem és bizodalmam vagyon: Annac okaert kerē Felsc. es Nagy. mint kegielmes Fciedelmet, hogy ezt az kichin aiādekot, Fels. es Nagys. vegye is nenen tölem.“ Szabó kétségtelennek tartja, „hogy az ezen ajánlásban emlegetett Felseged és Nagyságod cím vitte a könyv egykori birtokosát (Nagy Istvánt) arra a gondolatra, hogy azt Bethlen Gábor választott magyar király korában 1625-ben megjelentnek higyeje s minden alap nélkül Molnár Albert egyházi beszédeinek címezze. Pedig az ajánlásban mind a magyar szavak leírasi módja, mind a tartalom határozottan a XVI. századra s nem Bethlen Gábor korára vall. Említve van abban a már elhalt Daczó Pál s még élő fia, Ferenc, kinél a kiadó a könyvecskét nézetem szerint kéziratban találta s ki annak kinyomatásához segítséggel járult. Daczó Pál, aki az ajánlás szerint Mailád István 1530-i oláhországi szerencsétlen hadjárataiban szerepelt, még 1556-ban is életben volt. Az elsőnek halála után s II. János király halála előtt, kire vonatkozik a Felseges és Nagyságos cím, tehát 1566—1571. közt kellett e könyvecskének megje'enni, mely korra „a mostani sok tévelygő idő“ kifejezés a legjellemzőbben talál.“²

Szabó okoskodásának csak az első fele áll meg. Szebeni Nyirő Jánostól ugyanis csupán két latin nyomtatványt ismerünk, melyeket a kolofon tanúsága szerint az 1580. és 1581. években készített Brassóban.³ Már most vajmi nehéz elhinni, hogy Nyirő János, a hivatásos könyvnyomtató 1571, helyesbben 1570 szeptemberétől (mert hiszen János Zsigmond már nem érte meg 1571. szeptemberét) 1580-ig tétlenül hevertette volna a brassai sajtót. E nehézség azonban megdől, ha egy másik, János Zsigmondnál későbbi erdélyi fejedelemre

¹ Szezei Molnár Albert állítólag 1625-ben nyomtatott egyházi beszédeiről. 97—102. l.

² I. h. 100—101. l.

³ R. M. K. II. 157. és 162. sz.

gondolunk, akit ép úgy megilletett a „Felső és Nagyságos“ címzés. Ez pedig nem más, mint Báthori István, aki 1576-ban Lengyelország királya lett s akinek lengyel királyi privilégiumával jelentek meg, ugyancsak Brassóban. 1583-ban az erdélyi szászok statútumai. Azt hiszem közelebb járunk tehát az igazsághoz, ha föltesszük, hogy Szebeni Nyirő János Báthori Istvánnak ajánlotta az *Eletnek kútfejét* s azt 1576 és 1582 között, még pedig minden valószínűség szerint többi szignált nyomtatványával egyszólam, 1580—81 táján tette közzé.

Gulyás Pál.

Lappangó irodalomtörténetek.

E címen az Irodalomtörténet 1928. évf. 3—4. számában Baros Gyula jelentős kezdeményezéssel foglalkozik egyes lappangó irodalomtörténetekkel. Követendő példát nyújt arra nézve, hogy irodalomtörténeti egyéniségeknek hátrahagyott, de ki nem adott műveire fölhívja a figyelmet. Ezzel nagy hasznot nyújthat további kutatásokra, adatokra, melyek eddig ismeretlen kéziratokban, levelekben, művekben foglaltatnak.

Egy adattal magam is szolgálhatok. Midőn az Árpád-gimnázium annak idején megvásárolta néhai *Széchy Károly* egyetemi tanár könyvtárát, az özvegy férje írói hagyatékát is bemutatta. Ebben egy terjedelmes több kötetre rúgó Magyar Irodalomtörténet foglaltatott: irodalmunk kezdetétől egészen *Széchy* haláláig. Úgyzszólam egyetemi előadásaink leszűrt eredményét foglalta e történetbe és azt kiadásra is szánta. A kézirat tudtommal az özvegnél maradt és máig is kiadatlan. Hová lett? Nincsen reá adatom. Valószínűnek tartom, hogy ha él, — még mindig az özvegnél van.

Morray Győző.

A magyar művelődés eszményei.

Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777—1848. Két kötet. Budapest, 1927. 1304 lap. Az Egyetemi Nyomda kiadása.

A mű címe túlságosan szerény: nem fűdi eléggé a tartalmat. Kevesebbet ígér, mint amit valóban nyújt. Igazi címe: A magyar közoktatás története Mária Terézia korától a szabadságharcig. 1780—1848.

Nem részletkérdés feldolgozásáról van itt szó, hanem rendszeres magyar közoktatás-történetről, a magyar művelődéstörténet egyik fontos fejezetének oknyomozó feldolgozásáról. Békefi Remig és Fináczy Ernő alapvető munkássága után Kornis Gyula a harmadik, akinek nevéhez fűződik ennek a tudáskörnek továbbbépítése. Két elődének könyvei nyomán világosság derült a magyarországi pedagógiai gondolkodásra és iskolaügyi szervezkedésre II. József uralkodásáig, innen kezdve I. Ferenc József koráig Kornis Gyula most megjelent munkája a legfőbb felvilágosító. Méltán sorakozik a most megjelent monográfia Békefi Remig és Fináczy Ernő művei mellé. S meg is egyezik az előbbiekkel abban, hogy valóságos forrásmunkája a nevezett korszaknak. A szerző olyan egykorú levéltári anyagból és ma már feledésbe

ment nyomtatványokból kutatta össze és dolgozta fel anyagát, amelyekre megelőzőleg bárki is alig gondolt közülünk.

Az előszó szerint: „A magyar művelődés letűnt eszményeit és megvalósításuk eszközeit kutatva, munkám célja: kidolgozni ezek alapján a magyar kultúrpolitika történeti öntudatát. A magyarság szellemére legjobban annak vizsgálata derít fényt: milyen művelődési eszményeket tűzött maga elé, milyen eszközökkel iparkodott azok megvalósítására, más szóval milyen törekvések nyilvánultak meg a nemzet kultúrpolitikájában? Vajjon mikép válik a magyar szellem a XVIII. század végétől kezdve a társadalom lelket tudatosan formáló tényezővé, művelődési eszményeiben milyen világnézet tükröződik, eszközeinek szolgálatába milyen iskolai és egyéb intézményeket állít? Ezekre a kérdésekre való történeti feleletnek jelentősége a jelen kultúrpolitikája szempontjából is szembeszökő. A jövő magyar művelődés intézményeit csak úgy tudjuk alaposan megszerkeszteni és életképesen megvalósítható tartalommal kitölteni, ha pontosan ismerjük, hogy a nemzet ezen a téren eddig milyen utat járt be. A kultúrpolitikában csak a múlt intézményeinek és a jelen szükségleteinek egybevetéséből születhetik meg a termékeny jövő. A régi magyar kultúra sokszor kezdetleges formáit naiv dolog volna visszasóvárogni, de a jelent a maga történeti folytonosságában kell hozzákapcsolnunk kultúránk régi formáihoz. A történeti tanulmányok a vakmerő újításokkal és a sötétbe való ugrásokkal szemben óvatosakká és szerényekké tesznek bennünket, annál is inkább, mert az újságokkal kérkedő mai törekvések majdnem mind nagyon is régiak s egyben olyanok, hogy nem bírván ki a történeti élet nyomását egyszer vagy többször már kudarcot vallottak.“

Van-e jellemzőbb vonása egy nép életének, mint az, hogy miképpen neveli a nemzet a maga gyermekeit? Ennek a kérdésnek nincs egyetlen olyan mellesleges látszó kérdése sem, melyre nézve gazdag tájékozást ne nyujtana a szerző, rámutatva az egykorú forrásokra s filozófiai emelkedettségét adva minden fejtegetésének. II. József, II. Lipót, I. Ferenc és V. Ferdinánd közel hetven esztendőre terjedő korszaka minden művelődési törekvésében kitarul az olvasó előtt. Ez a kor az, mikor a magyar társadalom lelke előtt a deákos műveltségű, a megvegyvüléseken és országgyűléseken latinul jól szónokló és a hivatalokban Cicero nyelvén ékesen fogalmazó ember eszménye lebegett.

Irodalomtörténettel foglalkozó kutató nem lehet el anélkül, hogy ne ismerje valamely korszak iskolázásának lényegét. Hol nőttek fel, milyen iskolába jártak, mit tanultak a régi költők és tudósok? Ebből a szempontból tekintve a munka a magyar nyelv és irodalom tudósai számára gazdag okulást nyújt. Egyébbel nem is foglalkozunk belőle, de ilyen irányú gazdag anyaggyűjtésére és feldolgozására ezen a helyen is nyomatékosan fel kell hívniunk a figyelmet.

Mária Terézia magyarjai s az utána következő nemzedékek keveset akartak tudni a magyar irodalomról, annál inkább középponttá tették középiskolai és főiskolai oktatásukban a latin nyelvet. S az eredmény mi volt? Kegyetlen meddőség. Báró Orczy Lőrinc szerint:

Erdemes-e valylyon, hogy kilentz esztendőt,
Gyermek deák nyelvért veszje az időt,
Ki jövén ne tudjon hanem tsak veszendőt,
Ilyly móddal tanulja az el felejtendőt.

„Ilyen szó a deák nyelv ellen s a magyar mellett csak egy-egy fényugár a nemzeti élet sötétjében. Az egyház, a tudomány, a közélet nyelve a latin. Az előkelők németül és franciául beszélnek, a magyar szót szegycnik, hisz teljesen pallérozatlan, ügyszólván csak a köznép beszél. Irodalma a némethez és franciához mértén majdnem semmi, Bessenyeivel csak most kezd ébredezni. Az ország függetlenségi vágya, politikai érzéke és önérzete el van altatva. Csak kevesen érzik, hogy nyelvében él a nemzet s a nyelv több a néplélekben, mint a hideg gondolatok pusztja csereeszköze.“ A németesítés Mária Terézia alatt még csak csendesen, ügyszólván észrevétlenül folyik, de II. József már a népiskolában is megköveteli a német nyelv tanítását s a gimnáziumokban a legnagyobb súlyt akarja vetni a németnyelvi oktatásra. A bécsi uralom azt óhajtja, hogy a német nyelv rövid idő alatt az ország egész területén elterjedjen s közkeletűvé váljék. II. József császár rendelete szerint a gimnáziumokban 1784 őszétől kezdve már csak olyan tanulók vehetők fel, akik németül írni és olvasni tudnak. 1788 őszétől kezdve minden tárgyat minden fokú iskolában csak németül szabad tanítani. Tanár a főiskolákban senki sem lehet, aki nem tud németül. A császár az egyetemnek németül nem tudó tanárait nyugdíjaztatja és osztrákokkal cseréli ki s Katona István, a legnagyobb magyar történetírók egyike, kénytelen tanszékétől megválni, mert nem tud németül. A pesti egyetemnek mindenféle nemzetből összeszedett tanárai a magyar nyelvet megvetik, lenézik s valósággal ellenségei a hazának. Csoda-e, ha ilyen intézkedésekre forradalmi megmozdulással válaszol a nemzet: ime egy forradalom, mely Isten és ember előtt jogosult, amint-hogy méltán pusztulást érdemelne az olyan nemzet, mely nem lázadna fel hasonló intézkedések ellen.

Parancsszóval nem lehet elrendelni, hogy a különböző anyanyelvű népesség müllői egy és ugyanazon nyelvet tanulják meg. Anyanyelvének kiirtásába senki sem nyugszik bele. Az ifjak nem tanulták a német nyelvet, ropogott szájukban az idegen szó, csúfot üttek egymás beszédéből. A magyar nyelvre kimondott halálos ítélet felrázta a nemzetet a maga nyelvének és kultúrájának megbecsülésére. S ha a német járom alól való felszabadulás után latin igában görnyedtünk is még évtizedeken keresztül, a magyar nyelv és irodalom lassankint mégis csak előbbre és előbbre hatol. Gvadányi József szerint:

Vessük szeméinket mi más nemzetekre,
Francia, és Anglus, Olasz, Németekre,
Szegycnik szorulni idegen nyelvekre,
Válik is hasznokra, nagy ditséretekre.

Vegyük fel hát mi is Anyai nyelvünket,
Folytatassuk ezen dolgunkat, ügyünket,
Hogy mint szegény, gazdag érthessen bennünket,
Idegen nyelveken ne törjük fejünket.

Olly nyelven, mely Anya téjjel szopattatik,
Tudomány mindentül jobban tanultatik,
Egy böltstül Hazánkba sok oktattathatik,
Mind idegen nyelvvvel annyi kimoztatik.

A magyar nyelvért folytatott küzdelemnek száz és száz változatát olvassuk a két kötetben. Könyvek és cikkek rántanak kardot a magyar nyelv

iskolai használata mellett, itt-ott magyar önképzőkörök alakulnak, időnkint elérik azt is, hogy a magyar nyelv a tanítás megtúrt tárgya lesz a gimnáziumokban. Jellemző, hogy a helytartótanács inkább csak ott óhajta megengedni a magyar nyelv tanítását, ahol az ifjúság nem tud magyarul, mert ahol a tanulók született magyarok, ott a magyar nyelv tanítása kidobott pénz. A helyenkint alkalmazott magyar tanárnak ismernie kell a vidék anyanyelvét, kötelessége a latin tanárt helyettesíteni s fizetése kevesebb, mint a többi tanaré; jutalma az, hogy ha beválik a magyar tanításban és a latin tanárt kielégítő módon helyettesíti, idővel ő is a latin nyelv tanára lehet.

A költők azok, akik a gimnáziumokban elsősorban kívánják az itt-ott kultivált száraz magyar-latin grammatizálás helyett a magyar irodalmi oktatást. Csokonai Vitéz Mihály szerint igenis tanítani kell a gimnáziumban a nemzeti poézist, mert ettől lehet várni az általános műveltség emelkedését és a nemzeti nyelv megszeretését; Kiss János szót emel a magyar irodalmi nevelés mellett s rámutat arra, hogy a legjobb magyar könyvek olvasatásával idejekorán szeretetet kell gerjeszteniünk nyelvünk és multunk iránt; Pápay Sámuel elpanaszolja, hogy a gyermekekre zsarnoki módon rákényszerített latin elfojtja bennük az ismeretszerzés vágyát, a magyar írókat nem ismerik meg s így halnak el időnek előtte a legelevenebb elmék is. Az ilyen óhajásokkal szemben a nemzeti nyelv csak 1844-ben arat diadalt azzal, hogy a törvény végre elrendeli, hogy a magyar nyelv legyen a tanítás nyelve a középiskolákban. Ekkor már a latin nyelv uralma teljes anachronizmus volt s ha akarták, ha nem, meg kellett csinálni ezt a törvényt. A tanulóifjúság majdnem egészen tudatlanul került ki az iskolákból s annyira lázadó szellemű lett, hogy mikor a pesti piarista gimnáziumban az uralkodó születésnapján rendezett iskolai ünnepélyen latin beszédet mondtak, még aznap beverte a rendőrfőnök ablakait.

El lehet mondani — fájdalom — hogy az 1848-as szabadságharcig az ifjak magyar irodalmi érdeklődését nem támogatta az iskola. Némi magyar nyelvtanon kívül alig tanultak valami elméletet s alig olvastak magyar verses és prózai szövegeket. Magánúton szerezte mindenki a maga kis magyar irodalmi tudását.

Még csak egy végső megjegyzést ehhez a gazdag tartalmú műhöz. Előszava végén mintha kissé rostelné a szerző, hogy ő ezúttal nem filozófiai munkát ad, hanem mint történétíró lép fel. „Talán ellenmondónak s a Platon-féle oikeioprágia-olvasó (mindenki a maga mesterségét üzze) ütközőnek látszik, ha a filozófus, akinek feladata éppen az absztrakt és egyetemes elvek vizsgálata, egészen a konkrét történeti tények hullámaiba veti magát s a rég letűnt mult részletes, apró tényeinek vizsgálata becsúgyának tárgya.“ Mintha bizony a történétírásnak tudományos rangsorban és értékben meg kellene hátrálnia a filozófiával szemben. A konkrét történeti tények felkutatása és elemzése a tudósnak mindig van olyan termékeny becsúgya, mint az absztrakt és egyetemes elvek vizsgálata: a filozófia. A szerzőnek mint történétírónak sincs oka a mentegetődzésre. Munkája nem temeketlen szellemi játék, hanem igazi művelődéstörténeti forrásmű. S ez a legnagyobb dicséret, amivel jellemezni lehet.

Pintér Jenő.